

Digital udnyttelse af faglitterære værker

Et debatoplæg om fremtidens politik på området.

Udarbejdet af
Professor, dr.jur. Mads Bryde Andersen

Akademikernes Centralorganisation
1993 -

Indhold

1. Redegørelsens baggrund og grundlag
 - a) UBVA's temadag om elektronisk værksudnyttelse
 - b) Foredragsholdere og kommissorium
 - c) Redegørelsens afgrænsning
2. Problemstillingen
 - 2.1 Teknikken
 - a) Den digitale tekniks muligheder
 - b) Ophavsmandens stilling
 - c) Brugerens stilling
 - d) Licenshåndteringen
 - 2.2 Økonomien
 - a) Markedstendenser
 - b) Forlagenes placering
 - 2.3. Det internationale perspektiv
3. Forholdet mellem forfatter og udgiver
 - 3.1 Partsforholdet
 - a) Papirudgivelsen
 - b) Den elektroniske udgivelse
 - c) Forskelle mellem bøger og tidsskrifter
 - 3.2 Hittidige erfaringer
 - a) Danske erfaringer
 - b) Den norske journalist-aftale
 - c) Modelkontrakt fra European Visual Artists
 - d) Aftalen om Den Store Danske Encyklopædi
4. Kollektiv forvaltning eller individuel aftalehåndtering
 - a) Problemstillingen
 - b) IFRRO/STM's joint statement
 - c) CLA's erklæring om fotokopiering og elektrokopiering
 - d) COPY-DAN's teknologiudvalg
 - e) Sagen om Kommune-Data
5. Grundlaget for en UBVA-politik på området
 - a) Habilitetsproblemer
 - b) Udgangspunktet
 - c) Rimelighedsstandarder
 - d) Aftalemodeller
 - e) Forvaltningsselskabernes rolle
6. Principper for en UBVA-politik på området

1. Redegørelsens baggrund og grundlag

1a UBVA's temadag om elektronisk værksudnyttelse

Den 29. april afholdt AC's Udvalg til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) en temadag om digital udnyttelse af faglitterære værker. Til denne dag havde vi inviteret en række personer med tilknytning til den akademiske kreds af forfattere, dansk forlagsliv og danske rettighedshaverinteresser. Formålet var at drøfte de tekniske, juridiske og forlagsmæssige problemer, som denne nye teknik rejser.

Der var to delemner. Formiddagen handlede om udgivelse af bøger i digital form; eftermiddagen om digital udgivelse af videnskabelige tidsskriftsartikler. Som nærmere beskrevet nedenfor i kapitel to er begge emner for tiden genstand for livlig diskussion, uden at der til dato er hidført nogen afklaring.

Til at belyse disse to hovedemner havde UBVA inviteret en række prominente foredragsholdere fra ind- og udland. Hver foredragsholder blev bedt om at fokusere på to temaer: rettighedsafståelsen og vederlæggelsen. Alle skulle for så vidt tale om samme emne - blot ud fra forskellige synsvinkler.

Resultatet blev en livlig diskussion, der for første gang - vistnok både herhjemme og i udlandet - begyndte at tegne konturerne for, hvad der måske kan blive til en enighed mellem de berørte interessenter om de principper, hvorpå vi kan tilrettelægge den fremtidige ophavsretlige håndtering af disse udnyttelsesformer.

Nærværende redegørelse har to formål.

Først og fremmest søger den at samle de synspunkter, der blev lagt frem på temadagen. Da det ikke var formålet at vedtage resolutioner eller lignende, har temadagen først og fremmest fungeret som middel til at samle de informationer og synspunkter, der må anses for væsentlige ved fastsættelsen af en fremtidig UBVA-politik på området.

Redegørelsen har dernæst til formål at åbne vejen for en diskussion, der dels placerer sig i forhold til tidligere initiativer, dels følger op på temadagens drøftelser. Dette formål begrundes de relativt omfattende afsnit om andre lignende initiativer.

1b Foredragsholdere og kommissorium

UBVA havde inviteret følgende foredragsholdere til temadagen:

UBVA's formand, professor, dr.jur. Mads Bryde Andersen, Københavns Universitet

Professor, dr.juris Jon Bing, Universitetet i Oslo

Direktør Jens Erlandsen, Textware A/S, København.

Forlagsdirektør Joachim Malling, Munksgaards Forlag, København.

Direktør Egon Schmidt, Gyldendal, København.

Product manager Henk Compier, Adonis S.A., Amsterdam.

På forhånd havde foredragsholderne modtaget følgende oplæg inden for disse emner:

I relation til spørgsmålet om rettighedsafståelsen var der stillet foredragsholderne følgende spørgsmål:

Hvilke nye udnyttelsesformer opnår slutbrugeren af en elektronisk bog? Er det sædvanligt at tillade downloadning, og hvilke rettigheder får brugeren i givet fald over de downloadede dele af værket? Kan værket f.eks. indlægges og distribueres i en database? Og i de tilfælde, hvor der svares ja på disse spørgsmål: hvorledes sikres det, at der betales for hver enkelt

udnyttelsesform. Hvilke udnyttelsesformer bør rettighedshaveren overdrage til udgiveren af en elektronisk bog, henholdsvis et elektronisk tidsskrift? Sikres det, at der er parallelitet mellem rettighedshaver-producent på den ene side og producent-bruger på den anden? Er den digitale udgivelse pr. definition international, således at det her bør være globale rettigheder, der overdrages? Hvad med senere udgaver og forfatterens medvirken ved revision? Er der anvendelsesområder, for hvilke retten ikke bør gå over? Har forfatteren f.eks. et rimeligt krav på at bevare de "digitale" rettigheder, der ikke dækkes af licensvilkårene med brugeren? Findes der særlige sekundære udnyttelsesrettigheder til værket, der ikke med nogen rimelighed kan fordres overdraget til producenten? For tidsskriftsartiklernes vedkommende: Hvad ligger der i den særlige joint statement mellem IFRRO og STM-udgiverne? Under hvilke omstændigheder bør forfatteren overdrage sine rettigheder eksklusivt? Skal en eksklusiv overdragelse i givet fald indebære, at forfatteren herefter er afskåret fra at anvende sit værk selv - f.eks. ved at tage papirkopier af det, eller ved at bevare det som tekstfil i sin database.

Det andet hovedspørgsmål angik som nævnt vederlæggelsen for det digitale værk. Her lød spørgsmålene som følger:

Hvorledes er markedet for elektroniske bøger og databaser. Er det lukrativt på nuværende tidspunkt - i benægtende fald, hvornår forventes det at blive det? Vil et markedsmæssigt boom på den digitale side gå ud over papirsiden? Hvilke udgifter er der forbundet med en digital udgivelse. Af redaktionel art? Til programmering? Til markedsføring og kursusafholdelse? Er det almindeligt at gøre brug af standard-applikationer som søgeprogram i elektroniske bøger, henholdsvis databaser? Hvorledes er udgiftsprofilen for førsteudgaven, henholdsvis for senere udgaver? Hvilke fordelingsnøgler bør være gældende for førsteudgaven, henholdsvis for senere udgaver? I hvilket omfang er forfatterens medvirken nødvendig ved senere udgaver, herunder ved revision m.v.? Bør der være plads for kollektiv forvaltning af digitale rettigheder? I givet fald, bør de lighedelsesregler, der gælder inden for COPY-DAN-samarbejdet, videreføres?

Foredragsholderne havde samtidig fået besked om, at temadagen ikke skulle diskutere basale tekniske og juridiske spørgsmål, d.v.s. om tendensen går mod digital udnyttelse, og om lovgivningen kan forventes at hidføre den nødvendige beskyttelse. Begge dele antog UBVA, at alle tilstedeværende kunne være enige om at kunne svare ja til, ligesom de måtte kunne være enige om, at lovgivningen allerede nu i rimeligt omfang beskytter databaser og elektroniske bøger.

1c Redegørelsens afgrænsning

De synspunkter, der hermed lægges frem, deles af UBVA's arbejdsudvalg. Papiret udtrykker dermed den holdning, UBVA har formuleret på området for digital rettighedsudnyttelse.

Emnet er afgrænset til de typer af rettigheder, der har interesse for UBVA's medlemskreds. UBVA repræsenterer en vid mangfoldighed af rettigheder, der kan tænkes udnyttet digitalt, herunder retten til:

tekst
redaktionel bearbejdelse
billeder, figurer og grafer
fotografier
kataloger
edb-programmer

Derimod er der sket en udskillelse af i hvert fald følgende spørgsmål vedrørende digital værksudnyttelse, som har vital betydning for andre kategorier af rettighedshavere:

sampling af lyd
digitalisering af musik (MIDI-disketter m.v.)
mekaniske rettigheder
udøvende præstationer¹

Hvilken politik, der skal føres på længere sigt, må komme an på, hvordan UBVA's arbejdsudvalg i samspil med vor medlemskreds beslutter sig til at håndtere de sager, der føres frem - og som tildels allerede er ført frem - i den kommende tid. Det er UBVA's håb, at redegørelsen kan føre denne debat videre frem mod anvendelige konklusioner og løsningsmodeller.

2. Problemstillingen

2.1 Teknikken

2.1a Den digitale tekniks muligheder

Når vi stadig oftere hører ord som "digital værksudnyttelse", "elektroniske bøger" eller "elektronisk kopiering", skyldes det, at man i dag billigere end nogensinde kan skabe, distribuere og lagre information, hvis blot denne information foreligger i digital form. Den stadig opadgående kurve i forholdet mellem pris og kapacitet har medført, at alle hidtidige grænser for, hvilke informationer, der kan lagres digitalt, er sprunget. På tekstområdet har dette medført, at man på datamedier med en fysisk vægt på få gram og få kvatdratcentimeter kan opbevare tekst svarende til hundredetusindevis af sider - en kulmination, som vi hidtil har set med udbredelsen af CD-ROM-mediet.

Det er imidlertid ikke kun forholdet mellem pris og kapacitet, der gør denne udvikling interessant. Når informationen foreligger i digital form - d.v.s. i talform - kan den behandles og manipuleres på helt nye måder, end vi har været vant til i papirets verden. Vi kender først og fremmest dette fra databaseområdet, hvor brugeren på få sekunder kan finde frem til det dokument, hvor bestemte ord og bogstavkombinationer indgår. Og vi kender det fra vore tekstbehandlingssystemer, der har givet os nye muligheder for at bruge og genbruge den information, vi frembringer i form af breve, adresser, notater og optegnelser. Næste skridt på denne vej bliver de såkaldte multi-medie-applikationer, der integrerer tekst, lyd og billede (herunder levende billeder) på en måde, så brugeren oplever systemet som en interaktiv sparringpartner, f.eks. i forbindelse med undervisning.

Der er mange muligheder for at udnytte værker digitalt, hvad enten vi taler om bærbar eller stationær teknologi, og hvert medie kan tænkes at rumme en mangfoldighed af udnyttelsesformer, der hver for sig rejser et problem om, hvordan rettighederne skal klare.

Et af de kriterier, der formentlig bliver afgørende for den rettighedsmæssige håndtering, angår kompleksiteten - mangfoldigheden - af den anvendte information og i konsekvens heraf, hvor intenst brugeren anvender denne information. Et digitalt kamera til privat brug bruges f.eks. sjældnere end en fondshandlers informationssystem over børskurser.

Der er en sammenhæng mellem tre vigtige dimensioner af den digitale publikation: Behovet for at redigere de indlagte informationer, kompleksiteten af den software, der skal frembringe informationerne og informationernes opdateringshyppighed. I bunden i alle tre henseender finder vi papirudgaven af biblen, der sjældent opdateres, og som - i denne form - ingen redaktionel bearbejdelse kræver. I den modsatte ende finder vi de æterbårne nyhedsmedier, der "opdateres" i minuttet (radioaviser m.v.), og som i en ikke fjern fremtid formentlig vil blive gjort til genstand for digital styring og kontrol (f.eks. i form af interaktive medier).

En politik for fremtidens digitale udnyttelsesformer bør fastlægges med nøje kendskab til forskellen mellem disse forskellige typer af udgivelser. Jo mere fleksibelt et værk er i henseende til dets fremtrædelse for brugeren eller i redigeringsgraden, des mere kompleks og investeringskrævende kan man regne med, at produktionen er, og des flere rettighedshavere vil typisk gøre krav på rettigheder til det. Og jo mere investeringskrævende et sådant projekt er, des større risici må udgiveren tage. Dermed opstår spørgsmålet, om rettighedshaverne bør spille med i disse risici. Svaret på dette spørgsmål må være en væsentlig bestanddel af en UBVA-politik på området.

2.1b Ophavsmandens stilling

For brugeren er den skitserede udvikling både god og nyttig. De færreste føler frygt ved effektiv adgang til information, navnlig når der er tale om information, vi er afhængige af i det

daglige. Tværtimod er det et grundlæggende ideal i vor samfundsforfatning, at information helst bør kunne spredes frit og dermed komme så mange som muligt til gavn. Denne spredning er ganske enkelt grundforudsætningen for fri meningsdannelse, et frit marked, frie forbrugsvalg etc.

Men set fra rettighedshaverens synspunkt kan denne brug være problematisk. Typisk vil den nemlig involvere transmission, manipulation og spredning af værker, der er beskyttet af ophavsretten. Stort set alle værker og værkselementer, der beskyttes af de ophavsretlige regler, kan udnyttes i digital form.

Ophavsmanden til en lærebog kan måske nok se nytten i, at det digitale medium spreder hans bog til et større publikum, men hvis det økonomiske overskud, der herved realiseres, ikke - eller kun i begrænset omfang - kanaliseres tilbage til ham, og måske samtidig truer den papirudgave, han har satset på, vil hans skepsis rejse sig. Tanken falder da på, hvilke immaterielle rettigheder, han kan gøre gældende.

Ser vi først på spektret af mulige værkselementer, indtager de rettigheder, der er fastslået i ophavsretslovens § 2 (de "økonomiske" rettigheder over litterære og kunstneriske værker) den mest centrale placering. Herhen hører litterære værker i form af artikler, bøger, abstracts, figurer og grafer, musikalske værker samt billedværker i form af illustrationer m.v.

Et andet væsentligt værkselement er samleværkerne, jfr. ophavsretslovens § 5, d.v.s. de værker - og delværker - der træder frem ved sammenstilling af de enkelte værker i en database. § 5-rettigheder kan alene tænkes i de tilfælde, hvor sammenstillingen af værker i database opfylder de almindelige krav om værkshøjde. Dette vil f.eks. ikke være tilfældet, hvor der findes én og kun én mulighed for at sammenstille et samleværk (f.eks. en kronologisk udgivelse af en forfatters samlede værker).

Et tredje værkselement er § 49-rettighederne, dvs. de rettigheder, der knytter sig til en sammenstilling af værkselementer eller oplysninger, hvor kravene til værkshøjde efter lovens § 5 ikke er opfyldte. Disse rettigheder, der formentlig gradvis vil blive afløst af en direktivbaseret EF-retlig beskyttelse af databaser (jfr. Kommissionens foreløbige forslag hertil), vil have en kortere beskyttelsestid end den, der gælder for de øvrige værker - nemlig p.t. 10 år regnet fra værkets udgivelse mod, for de litterære og kunstneriske værkers vedkommende, 50 år regnet fra ophavsmandens død.

Endelig kan en database tænkes at rumme fotografier, der beskyttes efter de særlige regler herom i Fotografiloven.

Svævende over ophavsretten til litterære og kunstneriske værker er de såkaldt ideelle rettigheder, der beskyttes i medfør af ophl. § 3. Ifølge denne bestemmelse har ophavsmanden krav på at blive navngivet i overensstemmelse med, hvad god skik kræver, såvel på eksemplarer af værket som når dette gøres tilgængeligt for almenheden. Det hedder videre, at værket ikke må ændres eller gøres tilgængeligt for almenheden på en måde eller i en sammenhæng, der er krænkende for ophavsmandens litterære eller kunstneriske anseelse eller egenart. Sin ret efter denne paragraf kan ophavsmanden ikke frafalde, medmindre det gælder en efter art og omfang afgrænset brug af værket.

Der hersker ingen tvivl om, at disse rettigheder er kommet i skudlinien med den nye teknologi. Den enkle mulighed for at flytte, kopiere, ændre og manipulere med værker, der foreligger i digital form, har ikke blot øget mulighederne for at forvanske og forvrænge værker, men navnlig lettet muligheden for at fjerne ophavsmandens initialer og "fingeraftryk" på værket. Udover den isolerede ideelle krænkelse, der ligger i denne mulighed, har den vanskeliggjort ophavsmandens mulighed for at kontrollere brugen af hans værk.

Navnlig det videnskabelige udgivelsesområde fremviser talrige eksempler herpå, f.eks. når videnskabelige artikler eller notater spredes via internationale datanet. Den digitale læser af en videnskabelig artikel har gode muligheder for at citere kurver og tekststykker i et omfang, der er langt videregående end ved læsning af skreven tekst. Samtidig må det nævnes, at den digitale teknik også giver mulighed for at kontrollere sådanne anvendelsesformer, f.eks. i forbindelse med løbende nummerering af eksemplarer kombineret med krypteringsteknik-

ker.

At digital værksudnyttelse kræver rettighedshaverens samtykke, giver rettighedshaveren et ganske særligt ansvar for, at denne del af informationsspredningen kan bringes videre - til gavn for såvel rettighedshavere, forlæggere som brugere. Men hvor papirudgivelsen finder udtryk i en sædvanlig forlagsaftale mellem forfatter og forlag, har vi endnu ikke nogen praksis for, hvordan aftaler om digital udnyttelse skal indgås. Derfor er der risiko for, at en tøven med den ophavsretlige licenshåndtering kan bremse en i øvrigt gunstig udvikling.

Denne fare er reel. Det skyldes først og fremmest, at den digitale udnyttelse involverer langt flere interessenter end den klassiske papirudnyttelse gør. Vi befinder os i en skyttegravskrig, hvor hver gruppe af rettighedshavere/leverandører er på vagt overfor de skridt, andre rettighedshavergrupper kan tænkes at tage. I visse tilfælde har denne skyttegravskrig lammet muligheden for at udsende digitale værker, udover at den altså har skabt den rådende usikkerhed. Med det brede spektrum af rettigheder, som UBVA varetager, har UBVA en særlig forpligtelse til at modvirke skadevirkninger af sådanne interessemodsatninger.

2.1c Brugerens stilling

Digitaliseringen af et litterært værk giver brugeren en række nye muligheder for at frembringe, distribuere, læse og kopiere det. Digitaliserede tekster foreligger som tal. Da tallet er den grundlæggende bestanddel i et edb-program, kan enkelte sætninger, ord og orddele opløses, systematiseres og modificeres som talmængder, løsrevet fra den samlede tekst. Hermed opstår en række nye muligheder for at udnytte den digitale tekst:

For det første kan brugeren identificere sine tekster efter helt nye kriterier. En papirtekst uden indholdsfortegnelse eller index må læses fra ende til anden, hvis læseren vil eftersøge den for bestemte informationer. Lettere går det ved hjælp af index eller indholdsfortegnelse. Men en digital tekst kan gøres til genstand for programmering, hvorved brugeren kan systematisere og orientere sig i teksten efter programmets egne kriterier.

En anden særlig mulighed viser sig, når en digital tekst benyttes til frembringelse af nye tekster. Edb-teknikken gør det muligt at kopiere og flytte maskinlæsbare tekster uden nævneværdigt besvær. Dermed kan tekster også flyttes ind i brugerens tekstbehandlingssystem, som i dag er det mest benyttede skriveredskab. Så snart teksten befinder sig her, kan brugeren frit gå i gang med at manipulere med den - ofte med det resultat, at den oprindelige teksts kendetegn helt forsvinder med de problemer ved krænkelser af ideelle rettigheder og manglende kontrol, som det rejser.

Undertiden "flyttes" digitale tekster over afstande. Hele jordkloden er i dag forbundet med kabel- og satellit-baserede forbindelser, der på få sekunder kan bringe den enkelte bruger i kontakt med andre brugere eller med databaser, der indeholder den information, han efterspørger. På nationalt og regionalt plan arbejdes der i disse år på at forstærke dette net, så det bliver billigere og mere effektivt at bruge. Denne udvikling understøttes af en række EF-regler, der bl.a. har fjernet tidligere telemonopoler, og vil efter mange iagttages opfattelse indebære, at edb og telekommunikation vil blive den primære indgang til morgendagens information.

Set i et rettighedshaverperspektiv indebærer denne udvikling nye former for værksudnyttelse. At flytte en tekst via telenettene er noget andet end at flytte et brev via et postbud. "Flytningen" resulterer nemlig ikke i, at genstanden nu ikke længere er hos afsenderen, men i at den både er hos afsenderen og modtageren. Der er med andre ord opstået en kopi.

Begge teknologier har gennem de seneste tiår udviklet sig eksponentielt. For edb-systemer gælder det rundt regnet, at såvel lager- som processor-kapacitet fordobles hvert 11/2 år. Fortsætter denne udvikling frem til årtusindskiftet - intet peger på det modsatte - vil private husstande til den tid råde over apparatur - f.eks. i form af en lille box på TV-apparatet - igennem hvilke, samtlige informationer indhentes og lagres - informationer, der i dag kommer ad så vekslende kanaler som TV-udsendelser, aviser, LP'er, CD'ere og edb-programmer.

Når denne såkaldte "celestial jukebox" bliver hvermandseje, får forbrugeren mulighed for at hente alle slags værkstyper ned på sit integrerede edb-system, stereoanlæg, videomaskine

og TV-apparat og dermed at træffe et næsten ubegrænset valg af værkstyper. Hermed vil utvivlsomt opstå et stærkt pres fra markedet om at sikre de rettigheder, der dækker de pågældende informationer. Dette pres kan få flere konsekvenser for ophavsretten - i bedste fald i form af en mere intens brug af kollektive fordelingsordninger i forbindelse med regler om aftalelicens og tvangslicens; i værste fald ved en betydelig begrænsning i den ophavsretlige eneret.

Vil rettighedshaverne være med til at præge udviklingen og udbredelsen af de nye teknologier, der kan føre til større udbredelse af retsbeskyttede værker, må man møde teknologien som en udfordring, ikke som en fare. Den udfordring, som teknologien rummer, ligger først og fremmest i muligheden for at bringe værker og værkselementer hurtigere, mere effektivt og mere præcist frem til en målgruppe. Med en afbalanceret håndtering af rettighedshaverens vederlagskrav vil man kunne undgå politiske indgreb mod ophavsrettighederne, der resulterer i en fratagelse af ophavsretlige beføjelser. Ophavsretten er ikke hjemlet ved grundlov eller frihedsrettigheder. Dens nærmere afgrænsning vil til enhver tid bero på, hvilken politisk opfattelse lovgivningsmagten domineres af.

2.1d Licenshåndteringen

Brugeren vil typisk opleve det digitale værk som en del af det edb-program, han bruger. Når brugeren med "hjælp"-funktionen fremkalder dele af programmets manual, mærker han ikke, at han dermed benytter sig af et klassisk litterært værk i forbindelse med brugen af det særlige "litterære værk", edb-programmet er. Denne oplevelse skyldes for det første, at værket afvikles fra en computer, og at det - som nævnt ovenfor - er bygget sammen med et edb-program, (bogfremviseren)². Dernæst minder hele brugssituationen (brugeren siddende ved sin computer med blikket mod skærmen) om den, der finder sted ved brug af almindelige edb-programmer.

Om brug af edb-programmer gælder bestemmelserne i ophl. § 11a. Bestemmelsen giver den, der retmæssigt har erhvervet et edb-program, ret til at fremstille sådanne eksemplarer af programmet og foretage sådanne ændringer i programmet, som er nødvendige for, at hververen kan benytte det efter dets formål, herunder foretage rettelser af fejl. Det hedder videre, at den, der har ret til at benytte et edb-program, må fremstille et sikkerhedseksempplar af programmet, for så vidt det er nødvendigt for benyttelsen af det.

Ophl. §11a er indsat p.g.a. et EF-direktiv fra 1991. Tilsvarende begrænsninger som de anførte gælder ikke i relation til de informationer, der ligger i programmet. Det skyldes, at edb-programmer i henseende til den ophavsretlige beskyttelse defineres som den samlede mængde instruktioner til processoren - informationen i programmet kan højst betragtes som instruktioner til brugeren.

På grund af denne begrænsning i loven, er det nødvendigt - omend ikke helt sædvanligt - at markedsføre digitale udgivelser således, at der indgås egentlige licensaftaler mellem forlaget (og/eller softwarehuset) og slutbrugeren. Reglerne om, hvilken licens brugeren opnår over den elektroniske bog, giver en afsmittende effekt på, hvorledes retsforholdet bør reguleres i forholdet mellem bogens forfatter og udgiver.

Der rejser sig flere praktiske problemer i forbindelse med fastlæggelsen af disse licensvilkår.

Et af dem ligger i den såkaldte flerbrugerproblematik. Mange administrative edb-systemer er idag bundet sammen i såkaldte netværk, hvor hver enkelt bruger betjener sig af sin personlige computer (PC) i samspil med andre brugere. Grundlaget for et sådant samspil er en fælles "server", d.v.s. en centralt placeret computer, der dels styrer kommunikationen mellem de tilsluttede PC'ere, dels stiller forskellige programmer til rådighed for hver af de tilsluttede brugere.

Det er ikke ligetil at formulere den licens ("tilladelse"), der skal give de enkelte brugere adgang til fælles informationsfaciliteter på serveren. Dette skyldes, at fælles elektroniske databaser (f.eks. elektroniske bøger) sjældent bruges mere end et par minutter ad gangen. Sammenligner man denne form for brug med en papirbog, vil det være nærliggende at knytte licensvilkårene til antallet af samtidige brugere, d.v.s. hvor mange brugere, der fra deres

PC "læser" i bogen samtidig. En sådan betragtning vil føre til, at der typisk kun kan sælges en - eller aller højst et par licenser af en typisk elektronisk opslagsbog - til en virksomhed med 5-10 brugere. Knyttes licensen derimod til antallet af potentielle brugere, vil der skulles tegnes 5-10 licenser til en virksomhed med 5-10 brugere af opslagsbogen. Fastlæggelsen af denne licenspolitik har ikke kun betydning i forholdet mellem udbyderen af det elektroniske produkt (d.v.s. forlæggeren) og brugeren, men også mellem forlæggeren og rettighedshaveren.

Visse digitale informationsprodukter styrer flerbrugerproblemet ad teknisk vej. Det gælder f.eks. den Adonis-database, som er udsendt af et konsortium bestående af en række fremtrædende europæiske STM-forlag. Databasen er indlagt på en Compact Disc (CD-ROM), der opdateres ugentlig, og brugeren betaler i forhold til, hvilke informationer han udtrækker herfra.

Et andet licensproblem angår den såkaldte opdatering af den elektroniske bog. Visse produkter - f.eks. den netop nævnte Adonis - er lagt an på hyppig opdatering. Hele formålet med konceptet er her at sikre brugeren adgang til den nyeste information på området. Der er altså ikke tale om, at opdateringen modificerer tidligere udgivne informationer; der kommer derimod nye informationer til.

Hyppig opdatering kan volde problemer ved andre typer af udgivelser. Det drejer sig om de, der udmønter sig i egentlig rettelse og ajourføring af teksten, og som i papirform ellers kun ville blive opdateret i takt med udviklingen på det pågældende vidensområde, og med at tidligere oplag blev udsolgt. Sker sådanne opdateringer mere hyppigt, vil det, der for forfatteren tidligere var en nogenlunde klar grænse mellem "første-" og "anden"-udgaven, og som efter indarbejdet praksis udløser betaling af særskilt royalty, forsvinde. I stedet for at købe en "anden-udgave", betaler brugeren et særligt opdateringsgebyr, som typisk kun udgør en brøkdel af prisen for førsteudgaven. At honorere forfatteren ved at tildele ham samme royaltysats af opdateringsgebyret, som han ville have fået af en færdig udgave, vil indebære en åbenbar forringelse i forhold til den honorering, han ville oppebære ved en papirbaseret andenudgave.

Et særligt licensproblem knytter sig til brugerens ret til at kopiere information til eget data-medium (såkaldt downloadning) eller til at udprinte teksten i den elektroniske bog på papir. Ifølge de gældende aftaler er der en klar tendens til at tillade sådanne former for downloadning.

Et enkelt eksempel i modsat retning er Retsinformation, hvis brugerkontrakt forbyder brugeren at downloade basens indhold. I licensvilkårene for Karnovs lovsamling på CD-ROM hedder det, at der kun må kopieres et skærbillede ad gangen eller et afsnit med tilhørende noter.

Spørgsmålet har principiel betydning. Den typiske begrundelse for at tage en maskinlæsbar kopi, består i muligheden for at udføre endnu en maskinlæsbar kopi - enten til eget brug (evt. med henblik på bearbejdning), men sædvanligvis også med henblik på videregivelse. Den udbredte brug af tekstbehandlingsudstyr betyder, at de fleste privatpersoner, der beskæftiger sig med produktion og læsning af tekster, vil have let ved at læse en maskinlæsbar tekst fra et af de udbredte tekstbehandlingssystemer. Anvendelsen af bærbar edb-teknologi indebærer dernæst, at brugeren ofte vil have gigantiske mængder af tekst ved hånden, når den bærbare PC med flere 100 megabytes tekst transporteres rundt, tekst som brugeren ofte vil have behov for at kunne printe ud for at have den ved hånden.

Sammensmeltningen mellem edb-systemet (PC'en) og den elektroniske bog giver bl.a. brugeren en række nye muligheder for at udnytte værket med langt større intensitet end hidtil muligt. Brugeren af en elektronisk bog som f.eks. Juristforbundets Formularsamling kan f.eks. kopiere hele artikler og kontrakter ind i sit eget tekstbehandlingssystem. Herfra kan han redigere i artiklerne eller kontrakterne og måske ligefrem udsende dem som sine egne - en praksis, der i givet fald vil være helt umulig at kontrollere for rettighedshaveren. Brugeren af en elektronisk ordbog vil ligeledes betjene sig af værket med en langt større intensitet - de langt hyppigere opslag - end hvis han skulle slå hvert enkelt ord op i en papirbog. Og i begge tilfælde gælder det, at den større intensitet ikke resulterer i noget fysisk slid, der i takt med benyttelsen vil fremkalde behov for genanskaffelse (hvorved rettighedshaveren i

givet fald ville få en slags kompensation for den intense benyttelse). Informationer i digital form kan - ligeså lidt som andre informationer - "slides".

Det er altså ikke noget ligegyldigt spørgsmål, om brugeren bør tillade downloadning af sådanne tekster. Et bekræftende fald vil sandsynligvis indebære, at brugeren må opgive kontrollen over sin tekst med risiko for, at teksten senere dukker op i modificeret - måske ligefrem maltrakteret - stand.

Denne vidtstrakte kopiering er ikke kun forbundet med ophavsretlige problemer. I det omfang, der forekommer personoplysninger i den kopierede tekst (f.eks. blot et personnavn og en adresse), vil kopieringen indebære, at der foreligger et register, eftersom edb-udstyret typisk vil gøre det muligt at lokalisere den pågældende information. De ophavsretlige problemer, der opstår ved digital værksudnyttelse, kendetegner for så vidt megen anden intensiv informationsanvendelse i det moderne samfund.

2.2 Økonomien

2.2a Markedstendenser

Det er som regel svært at spå om, hvordan et marked vil udvikle sig. Men særligt svært er det at spå om udviklingen af markeder for informationsteknologi. Som følge af den hastige udvikling i forholdet mellem edb-udstyrets pris og kapacitet, åbner teknologien stadigt nye muligheder for effektiv og righoldig brug af information. Hvordan denne information rent faktisk bliver brugt, beror på hvilke programmer der kommer, og hvor hurtigt disse programmer slår igennem.

En række trends kan dog anføres. Vi befinder os i et brydningspunkt mellem flere typer af markedssegmenter. På den ene side står de klassiske medievirksomheder: Forlagene, nyhedsproducenterne og underholdningsindustrien. Dette markedssegment har været præget af store koncentrationer, f.eks. store forlagsvirksomheder, nationale radio- og TV-stationer og filmselskaber. Situationen er noget anderledes på presseområdet, der med ganske enkelte undtagelser (CNN og større internationale magasiner) typisk sigter mod lokalt afgrænsede læsermarkeder, der stiller deres specifikke krav til informationernes indhold og fremtrædelse.

Heroverfor står elektronikindustrien, d.v.s. de virksomheder der leverer udstyret (radio/TV, edb-udstyr, satellitmodtagere og kabelforbindelser). Denne industri har været præget af stærk konkurrence frembåret af et stort antal mindre store udbydere og muliggjort gennem en udstrakt brug af standarder. Fordi udstyrsproducenten kan producere til en global standard, medens informationsproducenten må producere til sit (typisk) nationale marked, er der en tendens til, at de opnår større styrke. I visse tilfælde har enkelte større japanske producenter udnyttet deres styrke til at overtage større medievirksomheder. Ved at gennemføre den slags overtager kan udstyrsproducenterne ikke blot påvirke de standarder, som informationerne skal overholde for at kunne kanaliseres frem til brugeren (og dermed altså også selve kanaliseringen), men også informationernes indhold.

De positive visioner i disse store mediefusioner ligger i muligheden for at fusionere forskellige informationer ved hjælp af de nye medier. Resultatet af sådanne sammensmeltninger bliver en række nye produkter (f.eks. de såkaldte multimedie-applikationer). Disse produkter vil være kendetegnet af en ganske omfattende flerhed af forskellige værkselementer (tekst, programmer, lyd, billede etc.) og vil dermed stille betydelige krav om præcise og dækkende rettighedslicenser.

Markedsagttagerne venter først og fremmest en vækst inden for tre områder: Informationsprodukter til børn (underholdningsprogrammer, spil m.v.), formidling af videnskabelig og teknisk information (det såkaldte STM-område), og det juridiske område (juridiske informationssystemer). Derimod forventes der ingen større udvikling inden for fiktionsområdet, der ligger lavest med 1-10 %. Ser man bort fra underholdningsområdet, er det tankevækkende, at UBVA's rettighedshaverkreds dækker det væsentligste vækstområde inden for digital værksanvendelse. Indtil nu har det primært været forlagene, der har været i fokus for disse udgivelser. Dette billede kan vende, men man må nu en gang starte et sted. Forfattere og

andre rettighedshavere kan ikke undgå at tage stilling til, hvilken samarbejdspart, man foretrækker ved digitale udgivelser. Endnu er det som nævnt forlagene, som disse udgivelser udgår fra. Derfor kaster vi i det følgende blikket på de forlagsstyrede elektroniske udgivelser.

2.2b Forlagenes placering

Når vi med disse tal - og med bevidstheden om dette informationsmarked - kaster blikket på forlagsbranchen, springer det i øjnene, at den væsentligste information, forlagene umiddelbart har mulighed for at udbyde, er tekst (eventuelt suppleret med illustrationer, som dog typisk indkøbes separat). Dernæst springer det i øjnene, at den informationsforædling, forlagene præsterer, er udtryk for en ganske ringe redigeringsgrad. Teksten ligger nogenlunde færdig fra forfatterens hånd, sammenlignet med f.eks. nyhedsområdet, hvor det færdige produkt bliver til i et kompliceret samspil mellem vidt forskellige informationsleverandører, skabere og udøvende.

Denne kendsgerning smitter ligeledes af på karakteren af den investering, der ligger i henholdsvis en almindelig bogproduktion og et mere dynamisk informationsprodukt.

Efter UBVA's opfattelse er det af helt afgørende betydning, at rettighedshaverne forstår, hvilke mekanismer og hvilken realitet der i givet fald må bære et digitalt informationsmarked frem. Som nærmere skitseret senere i denne redegørelse er UBVA parat til at anerkende en politik, der dels tager højde for, at vore rettighedshavere bevæger sig i et univers, der involverer flere typer af rettighedshavere, dels er parat til at tage visse risici i lyset af, at den markedsmæssige udvikling på lang sigt vil gøre dette marked profitabelt for rettighedshaverne. Som nævnt nedenfor under pkt. 5 og 6 fører dette UBVA til at foreslå en politik, hvorefter rettighedshavere i særlige tilfælde anerkender at modtage en noget lavere betaling nu (i forhold til betalingen for papirudgaven), mod en noget højere betaling, når udgivelsen opnår et større marked.

2.3 Det internationale perspektiv

Spørgsmålet om digital værksudnyttelse - kollektivt/individuel, nationalt/internationalt - opstår ikke kun i henseende til akademiske, litterære værker. Også på lydsiden og i henseende til billeder m.v. er der som allerede nævnt uløste problemer. Hverken pladsen eller formålet tillader nogen tilnærmelsesvis udtømmende opregning af disse overvejelser. En vis oversigt over det rapportmateriale, der foreligger, er præsenteret i litteraturlisten til denne redegørelse. Men der kan være grund til at betone, at de problemer, der har at gøre med elektroniske udgivelser, er dele af en langt bredere problemstilling om digital værksudnyttelse, der diskuteres på internationalt niveau.

I dagene 31. marts - 2. april 1993 arrangerede World Intellectual Property Organization en konference om emnet med titlen "Worldwide symposium on the impact of digital technology on copyright and neighboring rights". Konferencen blev afholdt ved Harvard-universitetet i Boston og trak hele 350 deltagere fra alle verdensdele. Den mundede ikke ud i noget, der blot lignede faste konklusioner og holdepunkter, men tegnede et tydeligt billede af, at der i øjeblikket pågår en væsentlig fusion mellem edb og telekommunikation, der for alvor vil sætte den traditionelle ophavsret under pres.

Der er ingen tvivl om, at WIPO's målsætning her er at sikre ophavsmandens interesser. Dette ses klart i det forslag om en protokol til Bernerkonventionen, som WIPO har fremlagt den 12. marts forud for et ekspert-komitémøde i Geneve den 21. - 25. juni 1993. Problemet er blot, at det ikke nødvendigvis er i WIPO, at det retspolitiske valg om ophavsretten finder udtryk. Stærke handelspolitiske interesser gør sig gældende på området - interesser, der bl.a. finder udtryk i hele EF's engagement på området, og i de forhandlinger der under den såkaldte Uruguay-runde er ført inden for GATT.

Disse overvejelser har vel ikke umiddelbar betydning for de spørgsmål, der rejses i denne redegørelse. Men i en afvejning af, hvilke almene interesser, der bør føres frem, er det væsentligt at være opmærksom på de bagvedliggende retspolitiske hensyn.

Der kan dog være grund til at nævne, at omverdenen også lytter til de signaler, der sendes

fra UBVA på området. Som det vil fremgå, fremlagde UBVA's formand på konferencen den 29. april 1993 et forslag til en ny synsvinkel på den elektroniske udgivelse - den såkaldte licensmodel. I skrivende stund (september 1993) har denne tanke affødt en række mere eller mindre officielle henvendelser fra rettighedshaverorganisationer i andre lande, der helt specifikt har ført til aftaler om uddybende foredrag i bl.a. Norge (Bok 93, NORWACO's 10-års-jubilæum), Tyskland (International Rights Directors Meeting ved Frankfurt Book Fair) og Schweiz (IFRRO Annual General Meeting).

3. Forholdet mellem forfatter og udgiver

3.1. Partsforholdet

3.1a Papirudgivelsen

En papirudgivelse bliver til i et forholdsvis snævert samspil mellem en forlægger og en forfatter (eller kreds af forfattere). Forlæggeren vil typisk entrere med et antal underleverandører af papir, trykning, sætning, indbinding og markedsføring, men om disse leverandører gælder det, at deres funktioner som udgangspunkt ingen ophavsretlig rolle spiller. Dette udgangspunkt må muligvis modificeres i henseende til satsfremstilleren, jfr. om dette spørgsmål Koktvedgaard: lærebog i immaterialret (1992), s. 141 f.

I et sådant samarbejde opererer forlæggerens underleverandører inden for rammerne af et veldefineret oplæg; trykkeriet trykker bogen efter de ordrer, det har modtaget fra forlaget m.v. Det er ligeledes kendetegnende, at man opererer inden for en velkendt teknologi, at den information (teksten), der reproduceres ved hjælp af denne teknologi, ikke ændrer sig - hverken under produktionen eller i forbindelse med brugen - at man sigter mod et marked, der lader sig identificere omkring velkendte og let identificerbare salgssteder (boghandlere/bogklubber eller direkte forlagssalg), og at brugeren ingen tekniske problemer har med at nå frem til de informationer, han efterspørger.

Dette billede er markant anderledes ved digitale udgivelser.

3.1b Den elektroniske udgivelse

En elektronisk bog - eller en tidsskriftsartikel i digital form - kan udgives helt uden papir og tryksværte. Det betyder, at produktionen af et sådant værk foregår i et helt anderledes samspil, end vi kender det for papirbogen. Trykkeriet er ude af billedet, og i stedet optræder en ny, væsentlig, aktør i leverandøren af det program, der bringer teksten frem til brugeren (herefter kaldet "bogfremviseren").

Det er væsentligt at bemærke, at denne software-leverandør spiller en helt anden rolle for den elektroniske bogproduktion, end trykkeriet gør det for papirforlæggeren. Kvaliteten af bogfremviseren - i henseende til faktiske søgemuligheder, brugervenlighed og æstetisk fremtoning - er nemlig altafgørende for den elektroniske bogs succes, og langt mere afgørende end indbinding og papirkvalitet er det for papirbogens succes. Næsten uanset hvor dårligt papiret er, kan læseren som regel finde frem til papirbogens informationer. Men hvis fremviseren af den elektroniske bog eller søgeprogrammet i den elektroniske database er defekt eller blot vanskeligt tilgængeligt, er værket helt uden værdi, da brugeren i så fald ikke finder frem til de informationer, han eftersøger.

Dette fører bl.a. til, at muligheden for at afsætte en elektronisk bog med succes, ikke kun beror på forlaget (og forfatteren) men i mindst ligeså høj grad - eller måske højere - på kvaliteten af søgeprogrammet. Da de færreste elektroniske bøger kun udkommer elektronisk, har brugeren som regel en tilbagefaldsmulighed til papirbogen, hvis den elektroniske bog ikke fungerer. Og netop denne tilbagefaldsmulighed indebærer, at edb-programmets kvaliteter, og de redaktionelle overvejelser, der ligger bag bogens indlæggelse under programmet, bliver et helt afgørende parameter for afsætningen af disse værkstyper.

Bortset fra at leverandøren af bogfremviseren spiller en central rolle for det færdige produkts kvalitet, råder denne leverandør - i modsætning til bogbinderen og trykkeren - over et væsentligt spektrum af ophavsrettigheder. Først og fremmest råder han over rettighederne til

selve søgeprogrammet (bogfremviseren). Dernæst vil det typisk være ham, der har forfattet den brugsanvisning ("manual"), som brugeren må læse for at kunne betjene programmet. Og derudover vil softwareleverandøren i sit arbejde med selve tekstmassen undertiden støde på strukturelle problemer (som da konfereres med forfatteren), der ikke sjældent kan føre til substantielle ændringer i det færdige, litterære værk. I særlige tilfælde kan sådanne ændringer måske føre til en slags med-ophavsret for "tekstingeniøren".

I praksis har denne rollefordeling ført til, at leverandører af edb-programmer til elektroniske bøger har stillet krav om at blive honoreret for deres indsats efter samme principper som de, der sædvanligvis gælder for honorering af immaterielle rettigheder, d.v.s. efter en egentlig joint venture-model, jfr. nærmere om dette begreb nedenfor i afsnit 5d og 6. Undertiden har det ligefrem været edb-leverandøren, der har optrådt som udgiver af den elektroniske bog.

Softwareleverandøren er ikke den eneste nye interessant i den digitale forlagsvirksomhed. Først og fremmest er det kendetegnende for digitale udgivelser, at de giver anledning til en lang række nye, redaktionelle opgaver. De færreste forlag er opbygget med henblik på at skulle tage stilling til disse spørgsmål. Derfor løses problemerne ofte med bistand fra konsulenter udefra eller under bistand fra det edb-firma, der fungerer som samarbejdspartner ved bogudgivelsen. Uanset fremgangsmåden indebærer løsningen af disse opgaver ofte, at der opstår nye typer af værker, hvis tilstedeværelse får betydning, når den enkelte rettighedshaver skal formulere sine krav.

Et af de første spørgsmål, den digitale udgiver må tage stilling til, er hvilke standarder udgivelsen skal lagres under? Dernæst følger hele problemet om brugergrænseflader: Hvilke muligheder skal brugeren have for at søge. Skal brugeren af en dansk-engelsk ordbog f.eks. kunne søge i de engelske ord, så bogen dermed indirekte også bliver til en engelsk-dansk ordbog? Skal brugeren kunne skrive informationerne ud til sin printer? Hvordan skal brugsvejledningen affattes? Hvor hyppigt og hvordan skal der opdateres? Hvert af disse spørgsmål får på den ene side konsekvenser for brugervenligheden og salgbarheden af det færdige produkt, samtidig med at de - vel i vekslende omfang - reflekteres i ophavsretlige rettigheder eller rettighedselementer.

Endelig spiller markedsføringen en langt større rolle for den elektroniske udgivelse, end for papirudgivelsen. For det første ligger der en væsentlig opgave i at overbevise brugeren om, at han bør foretrække den, dyrere, elektroniske udgave frem for den billigere papirudgave. Dernæst er der helt andre dimensioner i en succesfuld elektronisk bogudgivelse, end i en dit-to papirbog. Det skyldes, at marginalomkostningen i forhold til anskaffelsesprisen ved at skulle producere den elektroniske bog, er langt mindre end ved produktion af papirbogen, der til sammenligning kræver en væsentlig mængde papir samt arbejdskraftkrævende ressourcer til indbinding, pakning m.v. Forudsætningen for at nå disse store oplag, ligger i en god markedsføring. Derfor repræsenterer denne udgift en langt større post på den elektroniske udgivelses budget, end på papirbogsprojektets.

På temadagen blev nogle tal nævnt, der illustrerer disse mekanismer. Det blev sagt, at et papirforlag sædvanligvis afholder udgifter i størrelsesordenen 5% af bogens pris til marketing. Større softwarehouse, som f.eks. Microsoft - afholder udgifter i størrelsesordenen 25% på deres produkter.

Forholdet mellem den marginelle produktionsomkostning og salgsprisen får en vis indflydelse på prisstrukturen i den elektroniske udgivelse, sammenlignet med papirudgivelsen. Papirforlagsbranchen opererer med etablerede og sædvanligt fulgte boghandlerrabatter på ca. 25-35% af bogens udsalgspris. Disse satser er langt større på edb-området. Det er ikke ualmindeligt, at forhandleren af PC'ere opnår rabatter på mellem 35 og 45 procent, og at satsen ved såkaldt bundlede programmer, d.v.s. programmer, der sælges sammen med udstyret, bevæger sig op i nærheden af 55%. For at fuldstændiggøre billedet af den økonomi, der omgiver udgivelsen af et værk i digital form, bør betydningen af den tekniske support ikke underdrives. Navnlig i et indledende forløb, hvor brugeren endnu ikke er fortrolig med det elektroniske medium, vil der være behov for en betydelig uddannelse af brugeren samt for teknisk bistand ved installation af systemet.

Hvis den elektroniske bog skal kunne bevæge sig på et marked, der normalt efterspørger

edb-software m.v., kan man ikke lukke øjnene for disse mekanismer. Det får betydning for, hvilke krav rettighedshaverne rimeligvis kan stille til udgiversiden.

3.1c Forskelle mellem bøger og tidsskrifter

Udgivelse af tidsskrifter - og frembringelse af tidsskriftsartikler - adskiller sig noget fra bogudgivelser. Forfatteren skaber sin tekst uafhængigt af udgivelsen, men måske nok med tanke om, hvilket tidsskrift han ønsker artiklen udgivet i.

Brugeren køber en bog, fordi han ved, at den rummer informationer, som han efterspørger, f.eks. fordi bogen har modtaget gode anmeldelser. Bogens omfang rummer typisk en faktisk barriere for, at brugeren overkommer at fremstille en fotokopi.

Brugeren vælger som regel at abonnere på tidsskriftet, fordi det sædvanligvis publicerer afhandlinger, der rammer hans interesseområde. Brugeren kopierer sjældent tidsskriftet i sin helhed, men vil mere selektivt sigte mod de artikler, der har ramt hans interessefelt.

Også for forfatteren er relationen til tidsskriftet præget af et andet miljø, end relationen mellem forfatter og bogforlag. Mange tidsskrifter er etableret af forsknings-idealistiske grunde eller ud fra fagligt-videnskabelige hensyn om at formidle viden på områder, hvor informationen ellers vil have vanskeligt ved at kanaliseres frem. Sådanne hensyn vil ofte påvirke økonomien i tidsskriftsartiklen - et problem der undertiden viser sig ved, at forfatteren ligefrem skal betale for at få sin artikel trykt. Dertil kommer, at de redaktionelle beslutningsprocesser ved tidsskriftsudgivelser typisk er fjernere fra selve forlaget end ved bogudgivelser.

Også i afsætningsleddet har tidsskriftet en anden rolle end bogforlaget. Det skal ikke kun producere, men også distribuere det færdige værk (typisk direkte til brugeren). Distributionen sker i ikke ringe omfang til biblioteker, der p.g.a. en stærk økonomistyring løbende må tage stilling til, om der er grundlag for at opretholde abonnementet.

En række af disse funktioner kan håndteres anderledes med det digitale medium. Dette har frembragt et behov for alternative metoder til at distribuere den information, der ellers trykkes i tidsskrifter. På uformelt plan er der på en række områder etableret private, forskningsmæssige eller halvkommercielle Bulletin Board Systems (eller BBS), d.v.s. elektroniske opslagstavler, der med basis i en PC og et telefonstik gør det muligt for brugere - adskilt i tid og rum - at kommunikere med hinanden inden for - typisk - velafgrænsede områder, og her ved udveksle erfaringer eller forskningsresultater. Selv om brug af BBS'er skaber en effektiv mulighed for at kommunikere om veldefinerede emner, er den underlagt en begrænsning, der har væsentlig betydning for et forskningsmæssigt karriereforløb, nemlig at "offentliggørelse" i et BBS ikke virker meriterende, men tværtimod kan resultere i, at forskningsresultater "stjæles" af andre.

Dette moment betyder, at BBS-kommunikation og andre alternative, elektroniske distributionsformer, aldrig vil kunne erstatte udgivelse af tidsskriftsartikler. Men det er væsentligt at være opmærksom på, at tendensen i retning mod at bruge alternative måder til at distribuere videnskabelig information på, kan påvirke rettighedshavernes holdning til tidsskrifterne. I relation til en række tidsskrifter - først og fremmest de, der befinder sig i de videnskabelige niche-områder - er der efter UBVA's opfattelse grundlag for at anse udgivelsen som i mindre grad økonomisk baseret og i højere grad at være en måde at opnå videnskabelig meritering på. UBVA's almindelige aftaleregler, der slet ikke finder anvendelse, når forfatteren afstår fra sit honorar, er udtryk for samme tanke.

3.2. Hittidige erfaringer

3.2a Danske erfaringer

Til trods for en forholdsvis intens udgivelsesaktivitet på det "elektroniske" område, findes der endnu ingen dansk praksis for, hvorledes elektroniske udgivelser håndteres.

I de fleste tilfælde har parterne uden præjudice for eventuel senere praksis forhandlet sig til rette om, at der enten skulle betales i overensstemmelse med principperne for tidligere papirudgivelser (hvilket vistnok har været praksis ved udgivelse af visse elektroniske ordbø-

ger), med udbetaling af en "rund sum" til hele den medvirkende kreds af rettighedshavere (hvilket er sket ved Jurist- og Økonomforbundets udgivelse af Juristforbundets Formularsamling) eller efter særlige beregningsprincipper. Ligeledes er der eksempler på, at forlag har betalt medvirkende akademikere efter timebetaling for deres medvirken ved tilrettelæggelsen af en elektronisk udgivelse.

I det følgende gennemgås et antal forsøg på at komme en kodifikation af praksis nærmere. Vi skal dels se på nogle enkeltaftaler, der påkalder sig særlig interesse, dels på de tilløb som forvaltningsorganisationerne har gjort på at finde en politik.

3.2b Den norske journalist-aftale

I 1986 indgik parterne på det norske journalistområde en såkaldt Journalistaftale. Aftalen indeholdt følgende bestemmelse om "videreutnyttelse" af stof i edb-baserede informationssystemer:

"Ønsker utgiveren eller den utgivergruppen utgiveren tilhører å videreselge medarbeiderens beskyttede stoff til offentligheten ved at man mot betaling kan hente ut stoff f.eks. ved hjelp av elektronisk utstyr fra en elektronisk enhet (databank, teledata e.l.), har metarbeideren krav på vederlag. Partene er enige om at det på bakgrunn av erfaringene med slike databaser bør utredes nærmere prinsipper for fordeling av inntektene. For å følge utviklingen nedsetter partene en ekspertgruppe.... hvoretter partene forhandler fram varige regler for vederlag - om nødvendig under ledelse af oppmann utnevnt av Riksmeklingsmannen - senest innen 1.9.1987. Vederlaget forutsettes etterbetalt fra 1.4.1986." Her citeret fra Jon Bing: Journalister, aviser og databaser (skriftserien Complex 14/87) s. 1.

Den udredning, der omtales i aftalen, blev kort efter udarbejdet, og fremtræder nu i form af professor Bings førnævnte redegørelse. Ifølge aftalen skulle der på dette grundlag forhandles frem til varige regler. Det forlyder, at disse forhandlinger endnu ikke har materialiseret sig i sådanne regler, men at parterne fortsat er indstillet på at afvente udviklingen.

3.2c Modelkontrakt fra European Visual Artists

Den 22. december 1992 har den europæiske sammenslutning af billedkunstnere, European Visual Artists, udsendt en modelkontrakt "for the licensing of reproduction rights and the use of visual works in the area of electronic exploitation in digital form (CD-I, CD-ROM and Hard Disk or Databases)". Kontrakten har ikke form af nogen overenskomst og giver derfor ikke noget klart signal om, hvorledes praksis vil udvikle sig.

Værdien af EVA-kontrakten ligger imidlertid i de mere specifikke licenser, som den fastslår under overskriften "use" of "the visual works in the area of electronic imaging". Således tales om:

mechanical reproduction (der indebærer en egentlig eksemplar fremstilling af det beskyttede værk);

public viewing or consultation on screen (der ikke indebærer nogen ret til at trække hele eksemplarer ud af basen);

on-line access (d.v.s. retten til at sprede eksemplaret over et net);

print out (d.v.s. udførelse af egentlige oplag af værket)

commercial production of editions of CD's Laser Discs or Hard Discs.

other forms of reproduction (f.eks. CD-kataloger, presse- og TV-brug)

normal "classical" reproduction (hvor den almindelige praksis og de hertil hørende almindeligt gældende regler finder anvendelse).

Modelkontrakten opererer ikke med bindende tariffer. Til hver af de anførte anvendelsesområder hører en tarif, der signalerer, hvorledes en betaling kunne se ud. Alligevel er kontrak-

ten god at få forstand af. Den tegner nemlig et levende billede af, hvor mangfoldige udnyttelsesformer der kan tænkes i relation til et enkelt værksaspekt.

Man kan således anvende det spektrum af udnyttelsesformer, der tegnes i kontrakten, til at overveje, hvorledes faglitterære værker i et langt tidsperspektiv kunne tænkes udnyttet. Baseret på den kendte teknologi kunne man f.eks. tænke sig en brug i forbindelse med offentlighedens adgang til bibliotekers edb-terminaler

Text-TV

anvendelse af abstracts eller særlige illustrationer til populærvidenskabelige formål.

3.2d Aftalen om Den Store Danske Encyklopædi

I december 1991 indgik UBVA en aftale med forlaget Gyldendal om at udgive Den Store Danske Encyklopædi. Ved denne overenskomst godkendte UBVA en fravigelse af sine almindeligt gældende regler af 29. juni 1973 om linjebetaling for bidrag til leksika. Nærmere bestemt går fravigelsen ud på, at der med et forventet oplag på 60.000 eksemplarer af encyklopædien skal tilkomme forfatterne den betaling, der følger af UBVA's almindelige regler, men at betalingen i den første periode - hvor udgiveren afholder ekstraordinære omkostninger til planlægning og redaktion - sker en mindre betaling, til gengæld for en højere betaling i den sidste del af perioden.

Denne regel finder udtryk i følgende bestemmelse (jfr. pkt. 4, stk. 1, i overenskomsten):

Artiklerne honoreres på grundlag af taksterne i UBVA-reglerne... I det således udregnede honorar fradrages for de første 20.000 eksemplarer 1/5 af honoraret. For de næste 20.000 eksemplarer foretages intet fradrag. For eksemplarer derudover forhøjes det beregnede honorar med 1/5.

At UBVA i sin tid besluttede sig til at acceptere dette betalingsprincip havde flere grunde. For det første fandt UBVA det væsentligt at støtte denne væsentlige, nationale udgivelse. For det andet skønnede UBVA på grundlag af oplysningerne om en tilsvarende svensk udgivelse, at det ville være muligt at afsætte et oplag på mere end de skønnede 60.000 eksemplarer. Dette ville i så fald føre til en højere betaling til forfatterne.

Det interessante ved Encyklopædi-overenskomsten ligger i det princip om progressiv royaltyberegning, som overenskomsten indfører. Sædvanligvis honoreres forfattere med en proportional betaling, der beregnes med en fast procent i forhold til oplagets størrelse. Hvis man overhovedet skal tale om nogen tendens i retning mod enten progressiv eller degressiv betaling ved større oplagstal, går tendensen snarere mod degressive principper. Det er således ikke usædvanligt - men mod UBVA's politik - at forfattere kun modtager en mindre royalty ved genudgivelse af faglitterære værker i bogklubudgave. Her markerer overenskomsten om encyklopædien en nyskabelse.

Overenskomsten indeholder også regler om elektronisk udgivelse af encyklopædien. Reglerne herom findes i pkt. 3, stk. 3, - 4:

Stk. 3: De honorarer, der indtjenes ved forlagets salg af retten til udgivelse af encyklopædien på fremmede sprog, hvad enten det gælder retten til udgivelse i trykt form gennem elektroniske medier, eller gennem andre tekniske fremgangsmåder, deles i forholdet 50% til forfatteren og 50% til forlaget.

Bestemmelsen angår salg af udgivelsesretten, d.v.s. en situation, hvor forlaget (eller i praksis: selskabet Danmarks Nationalleksikon A/S) beslutter sig til ikke selv at ville stå for udgivelsen. Om forlagets egen elektroniske udgivelse fastslår stk. 4 følgende:

Stk. 4: Beslutter forlaget at udgive encyklopædien på anden måde end i trykt form efter udgivelsen af den trykte udgave, er forfatteren berettiget til særskilt honorar for denne anvendelse. Størrelsen af dette honorar skal i påkommende tilfælde aftales særskilt mellem forlaget og UBVA, og forfatteren forpligter sig til at acceptere det således aftalte. I en sådan aftale

le skal principperne i nærværende overenskomst såvidt muligt anvendes. En eventuel uenighed om honorarets størrelse berører ikke forlagets ret til at udgive encyklopædien på anden måde end i trykt form. Honorarets størrelse fastsættes i et sådant tilfælde af et udvalg på 3 medlemmer, jfr.... Såfremt forlaget beslutter sig til alene at udgive encyklopædien i elektronisk form, modtager forfatteren vederlag herfor efter reglerne i stk. 1, dog som minimum svarende til et salg af 20.000 eksemplarer.

Den sidstnævnte regel er ikke bragt i anvendelse, da Danmarks Nationalleksikon A/S har valgt først at udgive Den Store Danske Encyklopædi i papirform. Derimod har forlaget i sommeren 1993 indledt forhandlinger med UBVA efter reglerne i stk. 4 med tanke på en eventuel udgivelse af encyklopædien i elektronisk form. Disse forhandlinger pågår fortsat i skrivende stund (september 1993).

4. Kollektiv forvaltning eller individuel aftalehåndtering

4a Problemstillingen

Informationer i digital form er vanskeligere at holde fast i end papirinformationer. Det betyder for rettighedshaveren, at beskyttede værker på digitalt medium, let og ubesværet kan passere fra ét edb-medium til et andet, uden at efterlade spor undervejs, hverken på information eller på medium. Da hver kopiering indebærer en handling, som rettighedshaveren kan modsætte sig med sin ophavsret, må rettighedshaveren se i øjnene, at hans værk bliver genstand for en ukontrolleret - eller i det mindste vanskeligt kontrollerbar - kopiering. Hermed opstår spørgsmålet om, hvilke former for kopiering, brugeren skal have ret til at udføre; og hvordan rettighedshaveren sikrer, at der ikke kopieres i videre omfang end tilladt.

Det er ikke noget nyt problem for ophavsretten, at rettens håndhævelse volder praktiske vanskeligheder. Da fotokopieringen i 1970'erne gjorde sit indtog, opstod helt samme problem. Dengang førte det til, at rettighedshaverne (forfattere og forlag) gik sammen om at etablere fælles systemer til kollektiv forvaltning, d.v.s. organisationer, der sørgede for, at der skete opkrævning og viderebetaling af vederlag for brugen af de ophavsretlige værker.

Kollektiv forvaltning indebærer, at ophavsmanden selv - frivilligt eller ufrivilligt - afgiver den ret, han efter ophl. har til at tillade eller forbyde rettighedsbelagte udnyttelser af sit værk. I stedet udføres disse handlinger af et forvaltningsselskab, der dels sørger for at indkassere det ophavsretlige vederlag, dels fordeler provenuet herfra til de berørte rettighedshavere.

Problemet om, hvilken form for kollektiv forvaltning, der skal anses for hensigtsmæssig i relation til digital værksudnyttelse er nok, et af de mest uløste inden for hele denne problemkreds. Forklaringen herpå er nok ikke kun, at en række organisationer har svært ved at overskue konsekvenserne af at skulle tillade en udnyttelse af disse værker. Undertiden kan det være svært at frigøre sig fra den tanke, at i hvert fald nogle rettighedshavergrupper håber at kunne vinde strategiske fordele (med henblik på at opnå flere rettigheder end muligt nu) ved at trække tiden ud med henblik på, at senere tiders lovgivning eller praksis giver bedre udgangspunkt for forhandling.

4b IFRRO/STM's joint statement

I sommeren 1992 blev problemet om digital udnyttelse af tidsskriftsartikler behandlet af den internationale sammenslutning af forvaltningsselskaber på reproduktionsområdet, IFRRO. Drøftelserne førte til affattelsen af en såkaldt Joint Statement mellem på den ene side IFRRO og på den anden side en kreds af udgivere under IFRRO, nemlig STM (the Group Executive of the International Group of Scientific, Technical and Medical Publishers). Den nævnte joint statement indebærer en fælles markering af, at feltet er åbent: STM anerkender betydningen af forvaltningsselskaberne på reproduktionsområdet (de såkaldte RRO'er, reproduction rights organizations), begge parter er enige om, at begrebet primæruddgivelse også omfatter "electronic storage", og at netop den digitale teknologi indebærer større farer for rettighedshaverne end de, fotokopieringen har givet anledning til. Den centrale bestemmelse (pkt. 3) lyder herefter som følger:

"STM and IFRRO acknowledge that some STM publishers may wish to exercise individual con-

trol over licensing users for electronic uses in some or all instances, while other STM publishers may wish voluntarily to authorize RROs in some or all instances to license users on their behalf under such terms as such publishers agree to."

og videre:

"STM and IFRRO support the availability of both alternatives, but recognize that collective administration of rights is preferable as long as the individual exercise of rights is impracticable."

UBVA har ingen principielle indvendinger mod de principper, der udtrykkes i denne joint statement. Men tilbage står igen spørgsmålet om at afgrænse, hvad der skal betragtes som henholdsvis kollektiv og individuel forvaltning. Det løser fælleserklæringen nemlig ikke. Det vakte iøvrigt en vis harme i forfatterkredse, at IFRRO, der ideelt set skulle varetage såvel forfatter- som udgiverinteresser, overhovedet indgik en sådan aftale med en enkelt kreds af IFRRO-medlemmer, uden at gøre noget tilsvarende med denne kreds' naturlige modstykke. Den Europæiske Forfatterkongres, European Writers Congress (EWC), drøftede spørgsmålet under sin konference i Bath, i slutningen af april 1993, og en kreds af forfatterorganisationer forelagde ved IFRRO's Annual General Meeting i 1993 et udkast til en tilsvarende joint statement med forfattersiden. Derimod er der ikke rejst indvendinger mod indholdet af den meget åbne tekst.

4c CLA's erklæring om fotokopiering og elektrokopiering

Den engelske forvaltningsorganisation for litterære værker med henblik på uddannelsesområdet m.v., ved Copyright Licensing Agency Ltd. (CLA) udsendte i 1992 en såkaldt "CLA Statement to users, rightholders and members of IFRRO" vedr. "Photocopying and Electrocopying". I erklæringen fastslår CLA, at man hidtil har taget sig af kollektiv forvaltning af fotokopiering, men at tiden nu er inde til at udvide dette aktivitetsområde til også at omfatte "electrocopy (such as facsimili electrocopying)". CLA har herefter fremlagt følgende 7 recommendations:

- 1: Those who create, and those who invest in creativity, should be paid for electronic use of their works
 - 2: RROs should use their expertise to collect electrocopying fees for rightholders where appropriate
 - 3: Computer programs to measure electrocopying at the point of use should be developed
 - 4: Electrocopying fees must be determined by market forces
 - 5: That a Code of Good Practice on citing and identifying source material and acknowledging the author be devised
 - 6: Electronic publishing and republishing should not be handled by RROs in the immediate future
 - 7: Common international practice should be established as soon as possible
- Til hver af disse anbefalinger hører en uddybende liste af kommentarer. De enkelte punkter i anbefalingen, således som dele af kommentarerne, vil blive behandlet neden for i afsnit 5.

4d COPY-DAN's teknologiudvalg

I december 1991 nedsatte den danske forvaltningsorganisation COPY-DAN et teknologiudvalg. Udvalget modtog et løst formuleret kommissorium om at skulle følge den almindelige udvikling og efter behov fremsætte forslag. Udvalgets overvejelser - der var få og begrænsede - er fremlagt i en betænkning om elektronisk kopiering. Teknologiudvalget prioriterede sit arbejde således, at man alene ville koncentrere sig om biblioteksområdet; dels fordi bibliotekerne hører til de brugere af maskinlæsbare værker, der først har haft mulighed for at investere i det fornødne udstyr, dels fordi man her har at gøre med en velorganiseret aftale-

modpart, hvilket i sig selv skulle give mulighed for en hensigtsmæssig forhandling af et kontraktgrundlag.

For så vidt angår problemer vedr. udlån af elektroniske bøger, indstillede teknologiudvalget, at der her træffes en principbeslutning om, hvorvidt COPY-DAN bør involvere sig i en aftaleordning, der skal omfatte programelementerne af den elektroniske bog, jfr. ophavsretslovens § 23, stk. 2, nr. 2. Et sådant initiativ vil indebære, at COPY-DAN får kontakt med en ny kreds af rettighedshavere, nemlig programrettighedshaverne, idet ophavsretten til selve den elektroniske bog er konsumeret i relation til udlån, jfr. den almindelige regel i ophavsretslovens § 23, stk. 1.

Et andet spørgsmål, der principielt henhører under COPY-DAN's medlemsorganisationer, men som teknologiudvalget ikke behandlede, var indholdet af de individuelle aftaler, der regulerer indlæsning af værker i databaser m.v. I mangel af enighed undlod udvalget at fremlægge forslag til spilleregler m.v. for aftaler om elektronisk kopiering, udgivelse af elektroniske bøger el.lign. Så længe der ingen ensartede spilleregler fandtes for fordelingen af rettigheder vedrørende elektronisk kopiering, fandt teknologiudvalget blot anledning til at pege på den mulighed, der består for, at de berørte aftaleparter forsyner aftaler om elektronisk udnyttelse af beskyttede værker med passende forbehold, hvorefter aftalen til enhver tid må respektere den rettighedsordning, der måtte være resultatet af en kommende lov- eller aftaleregulering på området. At give sådanne anbefalinger har ligeledes været UBVA's almindelige råd til rettighedshavere, der står foran at skulle medvirke ved en elektronisk udgivelse.

Indstillingerne fra COPY-DAN's teknologiudvalg førte ikke til nogen beslutning i COPY-DAN's bestyrelse, og efter den behandling, rapporten her fik, må sagen betragtes som død. Blandt andet undlod bestyrelsen at følge udvalgets indstilling om at lade teknologiudvalget få karakter af en slags stående udvalg, der f.eks. gennem årlige møder kan følge op på den mellem-liggende teknologiske udvikling.

4e Sagen om Kommunedata

Uanset COPY-DAN's bestyrelse året forinden havde bedt et teknologiudvalg om at følge udviklingen inden for elektronisk kopiering, traf COPY-DAN's sektor for pressekopier i efteråret 1992 - uden at konsultere teknologiudvalget - en afgørelse om elektronisk kopiering. Efter UBVA's opfattelse rummer denne afgørelse en betænkelig afvisning af at ville tage sig af problemerne med at løse den digitale kopierings problemer, og der er derfor grund til at beskæftige sig med den i en almindelig redegørelse om problemerne ved denne form for værksudnyttelse.

Et edb-servicebureau - Kommunedata - havde anmodet COPY-DAN om tilladelse til at scanne ophavsretligt beskyttede tekster (i form af artikler m.v.) ind i en fælles database, hvorfra de enkelte medarbejdere efter behov kunne læse de pågældende værker. I et brev af 28. september 1992 meddelte COPY-DAN's sektor for pressekopier "at der på grund af de problemer med hensyn til rettigheder, der kan opstå i forbindelse med elektronisk kopiering, ikke på nuværende tidspunkt kan gives tilladelse til elektronisk kopiering fra ophavsretligt beskyttet materiale."

I svaret til Kommunedata tilføjer sektoren, at COPY-DAN og rettighedshaverorganisationerne er "yderst opmærksom på elektronisk kopiering", men at man samtidig må erkende, at spørgsmål om f.eks. rettigheder, placering af forvaltning af sådanne rettigheder samt de spørgsmål om opkrævningsgrundlag, som omtales i henvendelsen fra Kommunedata, "ikke er afklaret i et omfang, der gør det muligt at indgå aftale om elektronisk kopiering."

5. Grundlaget for en UBVA-politik på området

5a Habilitetsproblemer

Det er kendetegnende for digital udnyttelse af videnskabelige værker, at de personer, der optræder som rettighedshavere, henholdsvis repræsenterer rettighedshaverne i aftaleforhandlingerne, ofte optræder i forskellige roller, der kan synes vanskelige at forene. Nogen vil kunne hævde, at der hermed opstår habilitetsproblemer for de pågældende. Andre vil om-

vendt sige, at dette at have forskellige kasketter på hovedet, kan bidrage til at give et mere nuanceret billede af en sag, og dermed også det bedste grundlag for at træffe rigtige afgørelser.

Der kan i særlig grad være anledning til at pege på, i hvilke egenskaber jeg som UBVA's formand har arbejdet med problemerne om digital værksudnyttelse. Som forsker inden for det edb-retlige område har jeg for det første en rent ideel interesse i at kunne medvirke til en harmonisk udvikling af et retsområde, der som dette præges af en ny teknologi. Denne ideelle interesse bunder i en personlig følelse af, at nye teknologier - rigtigt anvendt - kan bidrage til menneskelig livskvalitet. Samme betragtninger rejser instinktivt min skepsis mod tendenser og holdninger, der kan føre til en reduceret anvendelse.

Helt specifikt har jeg selv været medforfatter til digitale udgivelser, først og fremmest afsnittet om edb-kontrakter i Juristforbundets Formularsamling. Endvidere har jeg på direktionens niveau bistået udgiveren af et større digitalt værk, som jeg i dag er ansvarshavende redaktør for³ med at tilrettelægge denne database. Endelig repræsenterer jeg som medlem af fagrådet for Edb og Jura under Dansk Dataforening ofte edb-brugernes interesser. Hver for sig er der tale om typer af interesser, der hårdt optrukket må siges at modarbejde hinanden.

UBVA er enig om at slå fast, at dobbeltpositioner som de her skitserede ikke står i vejen for, at UBVA fastlægger en politik på området for digital værksudnyttelse.

5b Udgangspunktet

Inden man lægger en forhandlingsstrategi, er det nyttigt at analysere sin forhandlingsituation.

Umiddelbart kan man sige, at rettighedshaverne står med de bedste kort på hånden. Hvis ikke de nødvendige rettigheder allerede er afstået, kan rettighedshaveren modsætte sig brugen af de ophavsretligt beskyttede værker i udgivelser i digital form. Dette kunne umiddelbart tale for at anlægge en hård linie i forhandlinger med forlæggere.

Vælger man denne strategi, består der en fare for, at kravene bliver prohibitive, og altså får til konsekvens, at den elektroniske udgivelse slet ikke bliver til noget. Dernæst kan prohibitive krav få retspolitiske konsekvenser. Som før nævnt er ophavsretten ikke nødvendigvis kommet for at blive. Den eneste ophavsretlige binding, folketinget er underlagt, følger af de konventioner, Danmark har ratificeret, og hvoraf Bernerkonventionen i praksis spiller den største rolle.

Men selv Bernerkonventionen er ikke hellig. Der pågår netop i denne tid WIPO-overvejelser om ændringer i konventionens tekst. Selv om WIPO traditionelt har stået for en linie, der er ensbetydende med en stærk beskyttelse af rettighedshaverne, er der andre kræfter, der trækker modsat. Sådanne kræfter har f.eks. ført til en vis nedtoning af beskyttelsen, da ophavsretten skulle absorbere edb-teknologien, hvor der ved Rådsdirektivet af 12. maj 1991 om retlig beskyttelse af edb-programmer blev indført en række modifikationer til den ophavsretlige eneret. WIPO's konvention fra 1990 om halvlederchips kan læses som udtryk for samme tanke om at begrænse immaterialrettigheder, når vitale interesser er på spil.

Ophavsretten er indført ved lov og kan derfor også ophæves ved lov. UBVA mener, at rettighedshaverne ikke bør give lovgiveren anledning til at benytte sig af muligheden for at indsnævre ophavsretten.

5c Rimelighedsstandarder

Begrebet rimelighed er subjektivt. Det beror på den talende, hvad der er rimeligt. Derfor kan man ikke meningsfuldt fastlægge en aftalestrategi alene ud fra en intuitiv følelse af aftalers "rimelighed".

Hvad man i stedet kan gøre, er at definere et antal rimelighedsstandarder. Noget tilsvarende er f.eks. gjort i CLA's erklæring om fotopiering og elektrokopiering, jfr. ovenfor i afsnit 4c, der f.eks. fastslår, at den kreative indsats skal honoreres, og at honoreringen bør fastlægges

af markeds kræfterne. Ført ud i sin yderste konsekvens indebærer en sådan betragtning, at der må foretages en nøje analyse af, hvem af de medvirkende rettighedshavere der udfører det mest unikke arbejde, og hvad den enkeltes kreativitet til syvende og sidst afhænger af.

Rejses en sådan diskussion, må UBVA være parat til en vurdering af, hvor tungt de litterære ophavsrettigheder skal veje i forhold til andre, teknologiske rettigheder, herunder først og fremmest over det program, der fremviser den elektroniske tekst. UBVA er indstillet på at tage konsekvenserne af den realitet, der er skitseret i afsnit 2.1b i denne redegørelse, nemlig at den akademiske rettighedshaver er blevet én blandt en flæthed af rettighedshavere i det digitale værk.

Når UBVA skal fastlægge sin politik for digital værksudnyttelse, spiller det en vis rolle, hvordan akademiske forfattere sædvanligvis opfatter sig som rettighedshavere, f.eks. i diskussioner om ophavsretlige krav. Sammenlignet med andre grupper af rettighedshavere kendetegnes UBVA-rettighedshaverkredsen ved ikke at være særligt hårdtslående i deres politik. Muligvis fordi den akademiske forfatter typisk oppebærer sin løn for at skrive, andetsteds fra, men måske også fordi han i sit almindelige arbejde i højere grad er afhængig af andre værker (som da i vekslende grader kopieres, lånes etc.), føler ikke alle akademikere lige stærkt for deres egne ophavsrettigheder.

Denne holdning kan hænge sammen med, at den videnskabelige forfatter ikke altid deler interesser med sin udgiver. Dette er helt åbenlyst inden for den del af tidsskriftsområdet, hvor forfatterens bidrag slet ikke honoreres. For sådanne publikationer har forfatteren en åbenbar interesse i at blive læst (og dermed også kopieret) så meget som muligt og for så vidt også så billigt som muligt, hvorimod forlæggeren har en åbenbar økonomisk interesse i, at der kommer så mange penge i kassen som muligt, uanset hvilken grad af reel informations-spredning, der ligger til grund herfor.

Efter UBVA's opfattelse gælder det om at finde en balance mellem forfatterens typiske ønske om at få sit værk distribueret mest muligt effektivt og forlagernes interesse i økonomisk overlevelse. Denne balance må bero på karakteren af den enkelte udgivelse. Udgivelser, der på forhånd har udsigt til at blive profitable, bør håndteres i én kategori, hvor de ideelle hensyn til den almindelige informationsspredning spiller en mindre rolle. I en anden må håndteres de udgivelser, der på forhånd tegner sig som risikable.

På det digitale område tegner der sig to, principielt klart afgrænsede udgivelsestyper eller "produkter". Det ene tegner til inden for en overskuelig årrække at blive succesfuldt, fordi man har gode erfaringer med den primære papirudgivelse. Hertil kan henregnes de elektroniske udgivelser inden for det juridiske område samt udgivelse af elektroniske ordbøger og leksika. Disse tilfælde diskuteres nedenfor under d). Det andet udgives af ideelle grunde ud fra mere langsigtede forestillinger om at kunne gøre brug af det digitale medium. Hertil henregnes de elektroniske udgivelser af tidsskriftsartikler, der f.eks. fremtræder med den CD-ROM-baserede database ADONIS.

5d Aftalemodeller for elektroniske bogudgivelser

Den klassiske forlagsaftale er opbygget således, at forlæggeren betaler et fast beløb pr. solgt eksemplar. Der er altså tale om en proportional betaling, der ikke ændrer sig uanset oplagets størrelse. I visse tilfælde kombineres ordningen med en garantibetaling, og en sådan garantibetaling kan i så fald opfattes som udtryk for et princip om degressiv betaling.

Skal bidragyderen til den elektroniske bog honoreres efter disse principper, fører det til et naturligt krav for forlæggeren om nedsat betaling. Det skyldes de voldsomme omkostninger, der er forbundet med førsteudgivelsen, jfr. i det hele redegørelsen ovenfor under 3.1.

Man kan stille det spørgsmål, om ikke tiden er inde til, at den faglitterære forfatter i højere grad end hidtil betragter sig som deltager i et kommercielt eksperiment ved udgivelsen af den elektroniske bog.

For det første ligger den elektroniske bogudgave typisk uden for forlagets sædvanlige formåen. Den klassiske betragtning om, at forlaget er indrettet på at tage risici - og på at kunne

minimere risici - finder altså ikke uden videre anvendelse, når der er tale om digitale udgivelser. Nogen vil måske ligefrem kunne hævde, at det ligger helt uden for forlagenes formåen at stå for disse udgivelser - en tanke, som jo tildels bekræftes ved, at forlagene erfaringsmæssigt har indgået joint venture- og samarbejdsaftaler med edb-leverandører, når de har skullet påtage sig den slags udgivelser.

For det andet vil situationen som nævnt ofte være den, at den faglitterære forfatter - i hvert fald inden for AC-området - modtager løn andetsteds fra. For udgivelser, hvor dette er tilfældet, kan det være mere velbegrunderet for forfatteren at tage del i den særlige forretningsmæssige risiko, som en digital udgivelse udgør.

Efter UBVA's opfattelse bør rettighedshaverne tage konsekvensen af denne betragtning og også opfatte sig selv som partnere i en slags licensaftale med forlæggerne. Denne tanke taler for at opbygge partnerskabslignende licenskonstruktioner i aftaler om elektroniske udgivelser, hvor der dels vises åbenhed om de budgetter og salgsforventninger, der ligger til grund for produktionen, dels honoreres i større - og overskudslignende - målestok, når disse forventninger indfries.

Fordelen ved at anlægge denne betragtning ligger først og fremmest i muligheden for at opnå en økonomisk balance på lang sigt. Dernæst kan man pege på, at modellen ikke stiller sig prohibitivt i vejen for den økonomisk følsomme førsteudgivelse i digital form (der i parentes bemærket typisk vil være en andenudgivelse af papirudgaven).

Ulempen består i, at der - som i andre partnerskabslignende forhold - forudsættes udvist en betydelig åbenhed mellem de involverede. Forlaget må lægge sine økonomiske kalkuler frem, således at rettighedshaveren kan overskue den risiko, han løber for aldrig at kunne få betaling.

Spørgsmålet blev drøftet på UBVA's temadag, hvor meningene var delte. I henseende til den forudsatte åbenhed blev der fra visse forfatteres side udtrykt tvivl om, hvorvidt forlagene ville være parat til at lade forfatteren få indblik i de nævnte kalkuler m.v. (konkurrencehensynet), og om forfatteren - hvis han fik dette indblik - overhovedet ville have forudsætninger for at forstå disse økonomiske problemer.

Efter UBVA's opfattelse er disse indvendinger ikke afgørende. Om et forlag vil åbne sine økonomiske budgetter for forfatteren, vil bero på, om forlaget mener, at udgivelsen kan gennemføres på traditionelle forlagsmæssige vilkår eller ikke. Kan den det, kan forlaget blot betale den hidtil aftalte forfatterdel. I så fald gennemføres produktionen, som var der tale om en papirbog. Hvis ikke, kan muligheden for at betragte udgivelsen som en licenstransaktion, komme på tale.

Det argument mod at lade forfatteren få indblik i forlagets kalkuler m.v., der bæres af hensynet til konkurrenterne, burde alt andet lige kunne håndteres gennem hemmeligholdelsesvilkår m.v. Men skulle forlagene være nervøse ved at skulle henholde sig til sådanne vilkår, kunne det eventuelt overvejes at forhandle disse dele af aftalen med organisationerne, på vilkår om at organisationen ikke viderefører nærmere bestemte oplysninger herom til sit medlem. En sådan praksis kunne man i det mindste holde sig til, indtil der tegner sig mere faste mønstre for licenshåndtering m.v.

Om forfatteren har forudsætninger for at forstå forlagets kalkuler m.v., kan selvsagt ikke konstateres generelt. Selv om vi netop på UBVA-området har at gøre med højt uddannede forfattere, er ingen jo eksperter på alle områder. Et sådant vidensspring mellem medlem og organisation er dog ikke ukendt i faglige sammenhænge. Det er formentlig også kun de færreste medlemmer af lønmodtagerorganisationer, der kender enkelthederne i den faglige overenskomst, der bestemmer lønnen. Her accepterer man en vidtgående delegation fra medlem til organisation. UBVA mener, at der er grundlag for at gøre det samme på denne del af det forlagsmæssige område.

5e Forvaltningsselskabernes rolle

Et særligt problem knytter sig til forvaltningsselskabernes rolle. Efter UBVA's opfattelse har rettighedshaverne og udgivere en fælles interesse i at bibeholde det netværk, man har etab-

leret i tilknytning til de kollektive forvaltningssystemer. De danske erfaringer fra vedtagelsen af båndvederlagsordningen har vist værdien af at stå sammen i en retspolitisk kamp, uanset at den resulterede i en ikke-ophavsretlig afgift. Som før nævnt er ophavsretten ikke nødvendigvis kommet for at blive. Der kan sagtens tænkes nye politiske initiativer, der accentuerer behovet for en nøje koordination af de ophavsretlige interesser.

Men opfattelsen af forvaltningsselskabets rolle er under debat. I CLA's principerklæring hedder det, at "Electronic publishing and republishing should not be handled by RROs in the immediate future". I kommentaren hertil anfører CLA, at det ikke er i rettighedshavernes interesse at tillade handlinger, der underminerer grundlaget for den primære udgivelse.

Efter UBVA's opfattelse har de eksisterende forvaltningsorganisationer ikke mulighed for at dække det kolossale marked for elektroniske udgivelser. Ligeledes er UBVA enig i den supplerende betragtning, CLA anfører, om, at det kan være hensigtsmæssigt for et forvaltningsselskab at give litterære værker i licens, eftersom forvaltningsselskabet ofte vil nå ud til en langt bredere kreds af brugere, og dermed også vil kunne åbne nye indtægtsmuligheder for såvel rettighedshavere som forlag.

Efter UBVA's opfattelse bør rettighedshaveren støtte kollektiv forvaltning af de "digitale" rettigheder, der falder i en vis nærmere sammenhæng med de "analoge" rettigheder, forvaltningsselskaberne i forvejen forvalter. Det bør efter UBVA's opfattelse være afgørende for forvaltningsselskabernes indtog på det digitale område, om der er praktiske grunde herfor. Der kan navnlig være praktisk grund til en sådan udnyttelse, hvis den kollektive forvaltning retter sig mod et klientel af brugere, som har indgået aftale med en bestående forvaltningsorganisation.

I konsekvens af dette synspunkt mener UBVA, at der ikke er plads for kollektiv forvaltning i relation til rettigheder, der kan cleares i et partsforhold mellem forlaget og brugerkredsen, som rettighedshaveren og forlaget kendte til, da han medvirkede ved førsteudgivelsen. Som følge heraf må det antages, at udnyttelse af digitale rettigheder stiller langt større krav til rettighedshaverens aktive indsats i forbindelse med aftaleindgåelsen med forlaget.

6. Principper for en UBVA-politik på området

De følgende principper kommer i første række kun til anvendelse i relation til "sekundær" digital anvendelse af faglitterære værker. Med "anvendelse" menes, at der er tale om en anvendelse af et værk, der efter ophavsretslovens almindelige regler kræver rettighedshaverens samtykke. Med "sekundær" menes i denne sammenhæng, at udgivelsen følger efter en papirudgivelse af værket. Begrundelsen for denne begrænsning er, at ophavsmanden dermed som hovedregel vil have fået en "sædvanlig" betaling for sin - "primære" - papirudgivelse. Om denne begrænsning i UBVA-politikken også bør gælde på længere sigt beror på de erfaringer, der nu indhentes.

Er der tale om primære elektroniske udgivelser forudsættes parterne selv at indgå aftale. UBVA er parat til efter anmodning at bistå sine medlemmer i forbindelse med denne aftaleindgåelse, men i disse forhandlinger har UBVA så - endnu - ingen fast politik at støtte sig til.

De principper, UBVA herefter foreslår, er følgende:

* Rettighedshaveren bør som udgangspunkt modtage samme royalty-sats for digital udgivelse af et værk, som ved den primære papirudgivelse, når den digitale udgivelse tager sigte på samme målgruppe som papirudgivelsen.

* Selv om der ikke er sket betaling ved en primær udgivelse i papirform af rettighedshaverens værk, bør rettighedshaveren modtage en passende honorering, hvis den sekundære udgivelse af værket retter sig mod en anden og langt bredere målgruppe end forudsat ved den første udgivelse (f.eks. text-TV, eller populære databaser, der markedsføres i stort op-lag).

* Hvis forlaget p.g.a. usikre markedsforventninger eller særlige investeringsbehov ikke mener sig i stand til at betale et honorar for den digitale udgave af rettighedshaverens værk, der svarer til honorarsatsen for papirudgaven, bør parterne overveje at lade aftaleforholdet

mellem rettighedshaveren og forlaget håndteres som en joint venture, hvor forfatteren i højere grad end ved papirudgivelser deltager i en forretningsmæssig risiko.

* Vælger parterne at gå frem efter joint venture-principper, skal forlaget lægge samtlige relevante budgetoplysninger frem overfor forfatteren eller hans organisation. Princippet i en sådan aftale kan da være, at der betales en lavere honorarsats (sammenlignet med papirudgaven) for oplag, der ligger under en forventet budgetmæssig balance, men til gengæld en langt højere honorarsats, når man har passeret denne balance. Rettighedshaveren - eller organisationen - skal godkende de licensvilkår, der skal være gældende for slutbrugeren af hans digitale værk.

* Vælger parterne at gå frem efter joint venture-principper, bør aftalen mellem forfatter og forlag baseres på en gensidig informationsforpligtelse, og langt flere beslutninger end sædvanligt i forlagsaftaler bør lægges ud til begge parter godkendelse (f.eks. om prisfastsættelse, markedsafgrænsning).

* Frem til det tidspunkt, hvor der efter de førnævnte retningslinjer endnu ikke har dannet sig faste, veletablerede sædvaner m.v., er UBVA parat til, efter et konkret skøn over sagens karakter, at støtte forfatteren til hver enkelt digital udgivelse, samt til at afholde revisionsomkostninger m.v. i forbindelse med de forretningsmæssige beslutninger, der skal træffes.

For så vidt angår principperne for kollektiv forvaltning, er UBVA enig om at fremlægge følgende politik:

* Rettighedshaveren bør støtte kollektiv forvaltning af de rettigheder, der knytter sig til anvendelse af litterære værker i digital form, når der er praktiske grunde herfor. Der kan navnlig være praktiske grunde til en sådan udnyttelse, hvis det drejer sig om mindre bidrag og den kollektive forvaltning retter sig mod et klientel af brugere, som i forvejen har indgået aftale med en bestående forvaltningsorganisation.

* Inden for de områder, hvor der er praktiske grunde for kollektiv forvaltning, bør forvaltningsorganerne søge at nå til enighed med brugerne, så brugere ikke tilskyndes til retsstridige handlinger med heraf følgende underminering af respekten for ophavsretten til digitale værker. Forholdet mellem forvaltningsselskabet og brugerne bør ikke påvirkes af indbyrdes fordelingsmæssige forhold mellem forskellige kategorier af brugere.

* Der er ikke plads for kollektiv forvaltning i relation til rettigheder, der kan klare i et partsforhold mellem forlaget og brugerkredsen, og som rettighedshaveren og forlaget tog i betragtning, da de medvirkede ved førsteudgivelsen.

* Rettighedshavere, forlag og forvaltningsselskaber bør tilstræbe, at de tekniske muligheder, der foreligger for at kontrollere digital kopiering (kryptering m.v.), søges udnyttet, og at de nødvendige standarder vedtages.